

ОПРОСТЯВАНЕ НА ЕЗИКОВАТА СИСТЕМА: ГЛЕДНАТА ТОЧКА НА СОСЮР

Ясена Чантова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Сами по себе си езиците са интересен феномен: от определен брой звукове, които варират от един език до друг, но са винаги определени и изброими за съответния език, може да се генерират неопределен брой думи. Независимо дали става въпрос за речева, или писмена дейност, проблемът за пораждането на безкраен брой езикови единици от определен дефиниран брой минимални езикови единици винаги е вълнувал лингвистите. Като разглежда в съпоставителен план лингвисти, които са работили по проблема, докладът представя подхода на швейцарския лингвист Фердинанд дьо Сосюр и гледната му точка към възможното решение за опростено представяне на езиковата система.

Ключови думи: езикова система, Сосюр, постелаборация.

Въведение

Сами по себе си езиците са интересен феномен: от определен брой звукове, които варират от един език до друг, но са винаги определени и изброими за съответния език, може да се генерират неопределен брой думи. Думите в даден език не са затворен и изчерпателен списък, а отворено множество: неологизми (нови думи) навлизат постоянно в живота на езиците, а други думи стават архаични и излизат от употреба. Поради това всеки речник е неизчерпателен и актуален за периода от времето на създаването си. От думите пък може да се генерират неограничени по брой словесни изкази, които принадлежат на речевата дейност, и текстове, които са писмени езикови артефакти за културите, които познават писмеността. Не трябва да забравяме, че има езици, които съществуват без писменост, но няма такива, които да са се появили първо в писмен вид. Писмеността е институция, която може да бъде създадена или не. Говоримият език, т.е. речевата дейност, отразява същността на езиците и тя е предхождаща. Независимо дали става въпрос за речева, или писмена дейност, проблемът за пораждането на безкраен брой езикови единици от определен дефиниран брой минимални езикови единици винаги е вълнувал лингвистите.

Методология на изследването

Като разгледаме в съпоставителен план лингвисти, които са работили по проблема, ще представим подхода на швейцарския лингвист Фердинанд дьо Сосюр и гледната му точка към възможно решение за опростено пред-

ставяне на езиковата система. Отношението на четирима лингвисти по този проблем ще бъде представено по-долу: Андре Мартине и теорията му за двойната артикулация в езика, Емил Бенвенист и статията му за езиковите нива, Салах Межри и работата му върху третата артикулация в езика и разбирането на Сосюр посредством понятието „постелаборация“.

Представянето на авторите е хронологично, но налага все пак следната уговорка. Разбирането на Сосюр, макар и издадено през настоящия век, датира реално от около век: изданията от 2002 и 2011 г. са на ръкописи, намерени през 1996 г. и отнасящи се за периода на неговия живот от 1857 до 1913 г., и по-конкретно за периода около и след 1900 г.

Резултати

Андре Мартине и двойната артикулация на езика

Според Мартине [1] и теорията му за двойната артикулация езикът се организира върху две нива, като те оперират различно. Така езиковите единици се свързват в потока на речта (или на дискурса) по различен начин според нивото си.

Той нарича *морфем* езиковите единици от първото ниво на артикулация на езика, като се приема, че те са минималните носители на значение в езика. Такива например са едноморфемните думи, които могат да бъдат различни части на речта (глагол *спя*, наречие *тук*, прилагателно *сив*, съществително *дъжд*, местоимения *ти* и т.н.). Полиморфемните думи пък са изградени от различни видове морфем, корен и афикси, като последните от своя страна се разделят на представка, наставка, окончание, съединителна гласна (интерфикс) и постфикс. Например: *Аз прочетох* (аз-про-четох = 4 морфем: (местоимение, представка, корен, окончание за мин. вр.). Макар да нямат винаги статут на самостоятелни думи, осигуряването на минимално значение от морфемите е задължително условие. В избрания пример окончанието за мин. вр. е езикова единица, която посочва граматичното време, както и лицето и числото на глагола. Представката *про-* пък се отнася до аспекта на глагола, като изразява завършеност на действието. Така морфемите участват в речевото общуване и позволяват комуникацията и разбирането от говорещите лица от една и съща езикова общност. В ролята си на носители на значение морфемите се проявяват и може да бъдат разглеждани като езикови знаци, които имат собствени означаеми и означаващи и посредством асоциативни връзки и синтагматични отношения се свързват помежду си. Така морфемите отговарят на условието за диференциални значещи единици и също може да се приемат за езикови стойности.

Фонемите са единиците, които принадлежат към второто ниво на езикова артикулация. Те са минимални разграничителни единици. Това са звукове, които участват в разграничаването на смисъла, но самите те не са носители на смисъл, за разлика от морфемите. Например противопоставянето на звуковете /д/ и /в/ в двойката *драг – враг* позволява разграничаването в смисъла на двете езикови стойности (думи), но всеки от двата звука /д/ и /в/ не е носител на смисъл сам по себе си. Приема се, че фонемите имат само означаващо, но не и означаемо. Така езикът оптимизира функционирането на своята система, като позволява формирането на неограничен брой думи чрез промяна и замествания в звуковия състав. Тази организация на езиковата система в две нива позволява езиковата комуникация и отличава езиковата система от системите за комуникация например при животните.

Броят на фонемите, макар да варира от един език до друг, винаги е ограничен. Това позволява да се състави изчерпателен списък на фонемите в даден език, което би подпомогнало описанието и опростяването на езиковата система. Макар доста по-трудно да се поддават на изчерпателно изброяване, морфемите също могат да бъдат обзрими, особено ако се поставят времеви и пространствени граници (например даден език да е на определен етап от развитието си). Трудностите при описанието и опростяването на езиковата система обаче остават, понеже комбинациите от морфемите водят до неограничено пораждање на думи, изрази и изкази в речевия поток на всеки естествен език.

Емил Бенвенист и нивата на лингвистичния анализ

Като осъзнава изключителната **комплексност на езиците** като феномен, Бенвенист [2] въвежда понятието *ниво* при лингвистичния анализ и описание на езика. Понятието *ниво* позволява да се отчете дискретната природа на езиковите единици, но и да се представи взаимоотношението част – цяло, което е характерно за архитектурата на езиците.

За да опише нивата, Бенвенист свежда езиковия анализ до две операции: сегментация и субституция (заместване). Така, независимо пред какъв текст или изказ се намираме и колко е дълъг, необходимо е първо да го сегментираме (разложим) до възможно най-малките (минималните) неразложими езикови елементи. Така *драг* например се сегментира до /д/-/р/-/а/-/г/. Паралелно със сегментацията е необходимо да се осъществи и субституция: /д/, в настоящата си позиция, може да се замени с /в/ или /п/, което позволява съществуването на *враг* и *праг* като смислово различаващи се езикови стойности от *драг*. По подобен начин може да се процедира при всяка от четирите позиции в *драг*. Това позволява да се състави списък на възможните смисловоносещи (семантични) езикови елементи в определе-

ни позиции за конкретен език, т.е. да се посочат всички възможни езикови елементи и всичките им възможни смислови субституции. Такъв всъщност е и методът на дистрибутивния анализ.

Сегментацията разкрива синтагматичните отношения между езиковите единици, понеже оперира върху протяжния (линеен) характер на тези единици, т.е. върху тяхната едновременна свързаност. Обратно, субституцията разкрива парадигматичните (асоциативни) отношения, т.е. заменяемостта на езиковите единици във времето.

При сегментацията и субституцията се отделят два вида минимални езикови елементи: фонемите и смислоразличителни (дистинктивни) признаци. Тези два вида езикови елементи се различават по своята природа: за разлика от фонемите, които могат както да се субституират (заместват), така и да се сегментират (разлагат на единици от предходно ниво), смислоразличителните признаци могат само да се заместват, но не са разложими. Всяка фонема в дадена позиция може да се разложи до определени смислоразличителни признаци. Така /д/ в *драг* е звучна (от акустична гледна точка), преградна (според начина на образуване на шумовете) и т.н. Следователно звучна и преградна са смислоразличителните признаци. Така се артикулират две различни нива: ниво на фонемите и ниво на смислоразличителните признаци (хипофонематично или меризматично). Поради факта, че елементите от нивото на смислоразличителните признаци не могат да се сегментират (разлагат), това ниво се приема за нивото, където приключва анализът и описанието на езиковата система: отвъд нивото на смислоразличителните признаци анализът е невъзможен. Това е минималното ниво. Над нивото на фонемите е нивото на думите (или на морфемите, или още наречено „на езиковите знаци“), а над тях е нивото на изречението (или дискурса). Това са четирите нива, които Бенвенист дефинира.

За да са възможни сегментацията и субституцията по тези нива, е необходимо да се спазва семантичното правило при анализа: единиците от дадено ниво трябва да са носители на смисъл. Така семантичният принцип остава основен принцип при сегментацията и субституцията. Без артикулиране на смисъл нито сегментацията, нито субституцията са възможни, понеже артикулираните езикови единици няма да бъдат смислово разпознавани от членовете на дадена езикова общност.

Предложените от Бенвенист анализ и опростяване на описанието на езиковата система се различават от дистрибутивния анализ, като предлагат като необходимо условие при анализа правилото за интеграцията (вписването) на елементите от едно предходно ниво в елементите от нивото, което го следва. Така всеки елемент се определя като интегрант, понеже се явява градивна и задължителна единица на елемент от горно ниво. Спазването на принципа на интеграция осигурява взаимосвързаност между нивата в

езиковата система. Например смислоразличителните признаци ‘звучност’ и ‘преградност’ участват във фонемата /д/ като интегранти. Съответната фонема /д/ пък се интегрира в думата *драг*, която от своя страна се включва в изречението *Драг ми е всеки тук*. Семантичният принцип е спазен и на четирите нива: ‘преградността’ на /д/ се противопоставя на ‘проходността’ на /в/ и позволява да различим *драг* от *враг* не само на нивото на думата, но и на нивото на фразата, като се реализират два различни смисъла в *Драг ми е всеки тук* и *Враг ми е всеки тук*.

Така се определят два типа взаимоотношения между нивата: дистрибутивни взаимоотношения, които са взаимоотношения между елементите от едно ниво, и интегративни взаимоотношения, които са взаимоотношения между елементите от различните нива.

Бенвенист не посочва друго ниво над нивото на изречението, понеже смята, че изреченията не са интегранти в смисъла, приет за другите посочени от него езикови елементи.

Салах Межри и третата артикулация в езика

Андре Мартине дефинира две артикулации в езика: на фонемите и на морфемите, към които Межри [3, 4] добавя трета артикулация, тази на думите. Винаги интуитивно дефинирано от лингвистите, понятието *дума* е представлявало и продължава да представлява трудност при теоретични описания. Като предлага думите като трета артикулация в езика, Межри се наема с теоретичното дефиниране на понятието.

Межри дефинира думите като пресечна точка на три нива: семиотично, интралингвистично и интерлингвистично. Така думите се оказват триизмерни езикови единици, като трите им аспекта са взаимодействащи си и се намират в постоянна взаимовръзка. Семиотичното ниво представя думата в знаковия ѝ аспект, т.е. като знак. В този си аспект думата се явява като символичен израз на концептуална категория в езика и се характеризира с автономност. Интралингвистичният ѝ аспект е свързан с характеристиката за нея лингвистична гъвкавост, т.е. способността ѝ да приема всяка лингвистична категория, например да бъде прилагателно, като *драг*, да приема всички морфологични и синтагматични актуализации в речта, като *драг*, *драга*, *драги*, и т.н. Интерлингвистичният ѝ аспект се отнася до двата основни начина на словообразуване – аналитичен и синтетичен. Българският език предпочита синтетичните процеси на словообразуване, например многобройните представки, които помагат да се изрази завършеност на действието: *про-четох*, *из-бягах* и т.н.

Дефинирането на трета артикулация в езика и теоретизирането на понятието „дума“ посредством трите ѝ нива позволяват да се въведе понятието *подобие* при опростяването на описанието на езиковата система, което

позволява приближаване до математическото ѝ описание посредством съответното понятие в математическите науки.

Предложението на Сосюр и понятието *постелаборация*

Фердинанд дьо Сосюр (1857 – 1913) [5] е приеман за основоположник на съвременната лингвистика. Разработва подход към езиците като системи от знаци, където всеки знак се състои от означаващо (акустичен образ) и означаемо (понятие), които са два психически, а не физически по своя характер елемента и които са съединени произволно, но неразделно. Всяко означаващо и означаемо е стойност, генерирана от разликата си с всички останали означаващи или означаеми, с които се разполага по асоциативната ос, както с тези от синтагматичната ос. Сосюр въвежда понятията „езикова система“ („език“) и „реч“ като социално споделената езикова система, или езикът прави възможно създаването и разбирането на речта, която е изказванията на отделни говорещи и възприемането им от слушатели.

Сосюр жъне първия си успех в областта на лингвистиката с книга, която излиза месец след 21-вия му рожден ден. Книгата „*Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*“ [6] е резултат от дипломната му работа в Университета в Лайпциг и е труд върху примитивната система на гласните в протоиндоевропейския език. Година по-късно представя докторската си дисертация относно морфо-синтактична система на генитива в санскрит. Заминава за Париж, като възнамерява да направи втори докторат, но вместо това му възлагат курсове по готски език и стар високонемски език в *École Pratique des Hautes Études*, както и управление на публикациите на *Société de Linguistique de Paris*. Налага се през десетилетието, което прекарва в Париж, да изостави собствените си научни проекти. През 1891 г. се завръща в родната Женева (Швейцария), където университетът създава за него катедра по санскрит, история и сравнително изучаване на езиците. През този период работи върху проблема на интонацията и ударението в литовския език, като създава т.нар. по-късно Закон на Сосюр [7]. През 1907, 1908 – 1909 и 1910 – 1911 г. изнася три курса по обща лингвистика в Университета в Женева. Малко след смъртта на Сосюр двама негови колеги, Бали и Сеше, събират бележки на студенти от трите курса, както и бележки от ръкопис на Сосюр и ги организират в „Курс по обща лингвистика“ („*Cours de linguistique générale*“), публикуван през 1916 г. [8].

В следващите няколко десетилетия тази книга става основа за структуралния подход, първоначално в рамките на лингвистиката, а по-късно адаптиран към други области. Сосюр оставя след себе си голямо количество ръкописен материал, който постепенно се публикува през последните няколко десетилетия и продължава да се публикува, хвърляйки нова светлина върху неговата мисъл.

Понятието *постлаборация* не фигурира в „Курс по обща лингвистика“, а присъства в ръкописите му [9, 10] и по-специално е обект на фрагмент 29j от тези ръкописи:

29j [Интеграция или постмедитация – разсъждения]

Феноменът на интеграция или постмедитация – разсъждение е двустранен феномен, който обобщава цялата езикова дейност и чрез който

1. съществуващите знаци, поради самия факт на съществуването си и поради винаги случайния характер на РАЗЛИЧИЯТА си, извикват МЕХАНИЧНО във всеки един езиков момент определен брой не от понятия, а от *противопоставящи се стойности в нашето съзнание* (стойности, които могат да са както общи, така и конкретни, някои наричани например граматични категории, други определяни като синоними и т.н.); тези *опозиции от стойности*, които са ЧИСТО НЕГАТИВНИ, се превръщат в положителности, понеже всеки знак от даден времеви момент налага съпоставянето с множество други знаци, като се започне от общите категории и се стигне до конкретните, за да се окаже така ограничен като знак в своята собствена стойност, *въпреки нас*. Така, ако един език се състои само от два знака, *ба* и *ла*, всички объркани възприети от съзнанието факти ще се подредят ЗАДЪЛЖИТЕЛНО под *ба* или *ла*. Поради това, че съществува само различието *ба/ла*, без да има каквото и да е друго различие, съзнанието ще го приеме за отличителна черта, която ще му позволява редовно да класира всичко под едната или другата характеристика (например различието *твърд* и *не твърд*); на този етап цялото положително познание на съзнанието ще бъде представено от общата черта, която притежават нещата *ба*, и общата черта, която притежават нещата *ла*. Тази черта е позитивна, но в действителност съзнанието винаги е търсило отрицанието, което позволява да се направи разлика между *ба* и *ла*; [...]

По този начин във всеки съществуващ знак СЕ ИНТЕГРИРА, или иначе казано, следва, изработка на определена стойност []; и тъй като броят, относителният и взаимен характер на тези знаци се променят постоянно и до безкрайност, дейността, засягаща всеки знак, както и цялото, се променя постоянно и неизбorno [9, 10] (прев. мой).

Според критическите прочити на Сосюр [11, 12, 13, 14, 15, 16] езиковата дейност и езикът в този контекст се оказват двустранен феномен: природата на езиците е не само диференциална, но има и постлаборационна страна. Това означава, че езиковите единици, които Сосюр дефинира като езикови стойности, не само се артикулират (се пораждат), като се противопоставят и разграничават взаимно, за да генерират смисъл в езика, но след това се организират в езикова система, която наследява тази двустранна природа.

Процесът на постелаборация има своите характеристики. Подобно на диференциацията, постелаборацията е психичен процес и протича в съзнанието на говорещите лица. Така тя е неделима част от говорещата маса и носи социалния отпечатък на съответната езикова общност. Това на свой ред определя относителния характер на постелаборацията, а оттам и на езиковата система: зависи от промените, които се пораждат в речевата и социалната дейност на говорещите, постелаборацията и езиковата система се променят постоянно от един момент в друг и варират от една географска област до друга.

Постелаборационните езикови единици, подобно на двата знака *la/ba*, се дефинират като метакатегории на базата на общи рекурсивни (повтарящи се) езикови стойности. Това позволява на езиците да се самоописват. Така естествените езици се явяват самоописващи се системи.

Заклучение

Подобна самоописваща се природа и наличието на метакатегории са възможен ключ към опростено представяне на езиковите системи. Това представяне се усложнява все пак от относителния, психичния и социалния характер на тези системи.

Бележки

- ¹ Терминът *постелаборация* (*postélaboration*) фигурира в обстояйните и критично аотирани ръкописи в изданието от 2011 г., но не и в посочения тук цитат от изданието от 2002 г., което не отразява всички аспекти на ръкописите. Когато става въпрос за работа с ръкописи, основни при прочета и разбирането им са работата и писанията на коментаторите [12, 13, 14].

References/Литература

1. **Martinet**, A. *Éléments de linguistique générale*. Paris: Armand Colin, 1960.
2. **Benveniste**, E. Les niveaux de l'analyse linguistique. – In: *Problèmes de linguistique générale I*. Paris: Gallimard, 1966, pp. 119 – 131.
[**Бенвенист**, Е. Нивата на езиковия анализ. – В: *Езикът и човекът*. Прев. Г. Жечев. София: Наука и изкуство, 1993, с. 106 – 119.]
3. **Mejri**, S. (dir.). La problématique du mot. – In: *Le français moderne N 1*. Paris: Édition CILF, 2009.
4. **Mejri**, S. L'unité lexicale au carrefour du sens. La troisième articulation du langage. – In: **Blanco**, X., I. **Sfar** (dir.). *Lexicologie(s): approches croisées en sémantique lexicale*. Berne: Peter Lang SA, 2018, pp. 19 – 48.
5. **Joseph**, J. E. Ferdinand de Saussure. – In: *Oxford Research Encyclopedia, Linguistics*. <<https://oxfordre.com/linguistics>> (14 March 2020). DOI: 10.1093/acrefore/9780199384655.013.385. Oxford University Press USA, 2017.

6. **Saussure**, F. de. Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes (1878). – In: *Recueil* des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure. Genève, Paris: Slatkine Reprints, 1984 [1922], pp. 1 – 268.
7. **Saussure**, F. de. Notes sur l'accentuation lithuanienne, présentation et édition Ludwig Jäger, Mareike Buss, Lorella Ghiotti in Simon Bouquet. Paris: Éditions de L'Herne, 2003, pp. 323 – 350.
8. **Saussure**, F. de. Cours de linguistique générale, publié par Charles Bally et Albert Sechehayé, avec la collaboration d'Albert Riedlinger. Édition critique préparée par Tullio de Mauro (trad. de l'italien par Louis-Jean Calvet). Paris: Payot & Rivages, 1995 [1916].
[**Сосюп**, Ф. Курс по обща лингвистика. Прев. Ж. Бояджиев, П. Асенова. София: Наука и изкуство, 1992.]
9. **Saussure**, F. de. Écrits de linguistique générale, texte établi et édité par Simon Bouquet et Rudolf Engler. Gallimard, 2002.
10. **Amacker**, R. Science du langage. De la double essence du langage et autres documents du ms. BGE Arch. de Saussure 372. Édition critique partielle mais raisonnée et augmentée des Écrits de linguistique générale. Genève: Droz, 2011.
11. **De Mauro**, T. Introduction, notes et commentaires. – In: **Saussure**, Ferdinand de. Cours de linguistique générale, publié par Charles Bally et Albert Sechehayé, avec la collaboration d'Albert Riedlinger. Édition critique préparée par Tullio de Mauro (trad. de l'italien par Louis-Jean Calvet). Paris: Payot & Rivages, 1995 [1916].
12. **De Mauro**, T. Saussure sur le chemin de la linguistique. – In: *Cahiers Ferdinand de Saussure*, N 59. Librairie Droz, 2006, pp. 41 – 54.
13. **De Mauro**, T. Ferdinand de Saussure. Écrits de linguistique générale. Introduction. – In: **Rastier**, François et alii, «De l'essence double du langage» et le renouveau du saussurisme (nouvelle éd. revue et corrigée d'Arena Romanistica, n°12, Bergen, 2013). Limoges: Lambert-Lucas, 2016, pp. 33 – 46.
14. **Russo Cardona**, T. Négativité, récursivité et incalculabilité: Les quaternions dans « De l'essence double du langage ». – In: *Cahiers Ferdinand de Saussure*, N 61. Librairie Droz, 2008, pp. 87 – 99.
15. **Laks**, V. La phonotactique saussurienne: système et loi de la valeur. – In: *Langages*, N 185, 2012, pp. 91 – 108.
16. **Beguëlin**, M.-J. La place de la grammaire comparée. – In: *Langages*, N 185, 2012, pp. 75 – 90.

За автора

Ясена Чантова е главен асистент към катедра „Култура, историческо наследство и туризъм“, УниБИТ. Завършила е Софийския университет „Св. Кл. Охридски“, специалност „Френска филология“. Доктор е по френска лингвистика на Университета Париж – Сорбона (Париж 4). Научните ѝ интереси са в областта на семантиката, както и на френската и общата лингвистика.

За контакт с автора: y.chantova@unibit.bg

SIMPLIFYING THE LANGUAGE SYSTEM: SAUSSURE'S PERSPECTIVE

Yasena Chantova

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: Languages themselves are an interesting phenomenon: an indefinite number of words can be generated from a certain number of sounds, which vary from one language to another but are always defined and countable for each language. Regardless of whether the language activity is spoken or written, the problem of generating an endless number of linguistic units from a defined set of minimal linguistic units has always intrigued linguists. Comparing the research of linguists who have worked on the problem, the paper presents the approach of Swiss linguist Ferdinand de Saussure and his viewpoint on a possible solution for a simplified representation of the language system.

Keywords: language system, Saussure, post-elaboration.

About the Author

Yasena Chantova is Senior Assistant Professor at the Department of Culture, Historical Heritage and Tourism, ULSIT. She graduated from Sofia University "St. Kliment Ohridski" with an MA in French Philology. She holds a PhD in French Linguistics from the University of Paris-Sorbonne (Paris 4). Her research interests lie in the field of semantics, as well as in French and general linguistics.

To contact the Author: y.chantova@unibit.bg